

СПЕЦИФІКА ВЕРБАЛЬНОЇ СУГЕСТІЇ НА ОСНОВІ КОРЕЛЯЦІЇ З ВІДЧУТТЯМ ПРОВИНИ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ МОЛИТОВ)

Проаналізовано вербальну сугестію на основі кореляції з відчуттям провини та актом каяття на матеріалі українських молитов. Значну увагу приділено засобам вербалізації цього емоційного модусу та їх взаємодії з різними рівнями текстової організації.

The article is devoted to the verbal suggestion that correlate with guilt feeling and act of repentance in the Ukrainian-languages prayers. Considerable attention is paid to the means of verbalization of this emotional modus on different levels of text organization.

На важливість емоційного чинника для ефективного вербального впливу неодноразово звертали увагу дослідники сугестії (В. Бехтерєв, М. Желтухіна, М. Лінецький, Д. Співак, І. Черепанова та ін.). Посутньо, було з'ясовано, що емоції мають потужний програмуєчий потенціал. Проте на матеріалі україномовного вербального релігійного дискурсу це питання не досліджувалось.

Метою цієї статті є вивчити модулюючий потенціал україномовних православних текстів стосовно їх емотивної релевантності з відчуттям провини перед Богом. В якості матеріалу для аналізу вибрано молитви. Для досягнення вказаної мети необхідно дослідити засоби вербалізації провини та каяття в молитвах; з'ясувати, як емоційний модус корелює з різними рівнями текстової організації; стисло окреслити трансформуючий потенціал відчуття провини та каяття з позицій психологів і богословів.

Провина здавна фігурує як дуже важливе поняття з-посеред теологічних і філософських дефініцій. У християнстві людина гріхозна самим фактом свого народження й має відчувати постійну потребу спокутувати гріх. Молитва і каяття, вибачення – це шляхи до прощення. Дослідник психології емоцій К. Ізард зазначає, що сучасні "підходи теологів і філософів нерідко мають відверте психологічне забарвлення, усе частіше вони визнають прямий зв'язок між розвитком "Я" і здатністю людини відчувати провини. "Вік настання відповідальності" за здійснений вчинок усе частіше оцінюється з позиції здатності розрізняти добро і зло. Визнається, що для різних дій цей вік може бути різним" [5, с. 373]. Отже, здатність відчувати провини, щиро покаятись, на думку психологів, посутньо, визначає духовну зрілість індивіда.

Водночас відчуття провини фігурує в текстах Писання як мало відмінне від категорій гріха та покарання. У Новому Завіті його образи зустрічаються рідше, ніж у старозавітних текстах, проте вони мають більш глибокий характер та міцніше пов'язані з особистою внутрішньою мотивацією кожної людини. Новозавітні автори пишуть, що відчуття провини має каратись, вина заслуговує на покарання, бо це частина гріха. Тому ця емоційна реакція вербалізується образами з негативною конотацією: "кривава ганебна пляма", "закривавлені руки", "закривавлений пасок та взуття"; бруд, що його не можна змити та позбутись; "перелюб", "контакт з нечистими" тощо [2, с. 139].

У постійному нагадуванні про гріховність людини й засудженні відчуття провини як частини гріха немає протиріччя, оскільки у православ'ї чітко визначені шляхи спокутування гріхів і звільнення себе від провини. Звільнитись від провини можна через принесення жертв, виконання відповідних ритуалів очищення вогнем, водою, молитвами і кров'ю. "Більше того, саме віра у Кров Ісуса Христа служить остаточним засобом звільнення від вини, що приносить віруючим повну й остаточну спокуту" [2, с. 140].

У молитвах відчуття провини постає через констатацію й прийняття людьми своєї слабкості та гріховності. Для переважної більшості молитовних текстів тема неможливості навіть наблизитися до Божественної чистоти через свою гріховну природу звучить лейтмотивом.

В якості вербалізаторів емоційно-експресивного складника тексту, й зокрема, провини та каяття, зазвичай виступають: лексика з відповідним семантичним наповненням; емоційно релевантні граматичні форми і конструкції; емотивно релевантні атрибутиви; фразеологізми, в яких предметно-логічне значення доволі розмите і значною мірою залежить від контексту; відповідний образний та метафоричний ряди. Окрім того, емоційний синтаксис презентують експресивний (змінений) порядок слів, сегментовані речення, еліптичні конструкції різних типів, повтори, що утримують емотивну кореляцію, тощо. Всі засоби впливу взаємодіють із просодичним, фонетичним, лексико-семантичним, семантико-синтаксичним та текстовим рівнями структури молитви. Причому контексти, що задіяні в цій взаємодії, так само багаторівневі, відповідно до специфіки сакральних творів. Зрозуміло, що механізми певних рівнів, на відміну від інших, можуть бути акцентовані й функціонально обтяжені.

Вербалізаторами емоційних станів можуть виступати текстові елементи, пов'язані з мімікою, позою, особливостями мовлення (у тексті безпосередньо вказується на певні особливості інтонації, голосу, тону тощо); просодичні чинники, що формують ритмічний малюнок тексту; засоби вираження експресії, безпосередньо пов'язані з почуттями; образні засоби, що стимулюють уяву сугеренда. Сугестор або має передати сугеренду свої емоції – заразити його, або нав'язати певну емоцію, приміром, викликати у нього протилежну, полярну емоцію.

Комплекс засобів, що вербалізують емоційну кореляцію, може бути виявленим на прикладі універсальної *Молитви щоденного сповідання гріхів* [6, с. 48-49] із розлогим переліком гріхів, які потребують спокути. Вона пропонується для регулярного користування православним вірянам. Зокрема, аналіз механізмів сугестивного впливу на основі емотивної кореляції з провинною та каяттям дозволяє виявити, що в цьому тексті акцентуються механізми просодичного, лексико-семантичного та семантико-синтаксичного рівнів. На просодичному рівні на це вказує ритмічна організація тексту, що доволі легко виводить на автоматизм виголошення завдяки численним перерахуванням. Вони творяться однорідними елементами різного підпорядкування. Речитативна інтонація, що дублюється в найрізноманітніших молитвах і регулярно відтворюється віруючою людиною, властива канонічному виголошенню насамперед тих текстових дискретів, які обтяжені сакральною функцією. Ритм твориться смислово єдністю священних імен Бога. Манера їх вимовлення закладається канонічним читанням молитов у церкві. Вона багаторазово відтворюється в найрізноманітніших молитвах, тому легко

репродукується навіть при домашньому читанні й одразу задає потрібний ритм: *Сповідую Тобі, Господу Божові моєму і Творцю, Єдиному в Святій Тройці, хвальному і поклоняемому Отцю, і Синові, і Святому Духові*. Наступна частина тексту так само виголошується єдиним блоком, оскільки являє собою низку асоціатив гріха, що об'єднуються генералізатором усі: *всі мої гріхи, вчинені в усі дні життя мого, і у кожную годину, і в нинішній час, і в минулі дні й ночі ділом, словом, помислом*. Автоматизм виголошення домінує в центральній і найдовшій частині тексту: *об'їданням, пияцтвом, пустослів'ям, зневір'ям, лінощами, суперечками, неслухняністю, обмовлянням, осудженням, недбайливістю, самолюбством, багатопридбанням, розкраданням, неправдомовністю, зажерливістю, користолобством, запопадливістю, ревнощами, заздрістю, гнівом, злопам'ятством, ненавистю, лихварством...* Тут ритм утворюється повторюваними закінченнями, однотипним наголошенням. У свою чергу, і цей блок містить кілька текстових дискретів, утворених на асоціативній основі різного підпорядкування, що легко піддаються автоматичному виголошенню: (і всіма моїми почуттями) *зором, слухом, нюхом, смаком, дотиком, і інші мої гріхи душевні вкупі й тілесні... Тебе, Бога мого і Творця* прогнівив і образив. Решта тексту молитви так само містить вкраплення-асоціати на основі інтонаційної спорідненості. Отже, попри те що згадані частини тексту різні за розміром, за кількістю компонентів, за змістом, їх об'єднує кілька інтонаційних формул на основі інтонації перерахування. Саме вона виконує роль асоціата на просодичному рівні. Згадана інтонація завжди при регулярному повторенні корелює з автоматизмом – одним із чинників сугестивного впливу, при якому свідоме, критичне сприйняття не задіяне.

На лексико-семантичному рівні ключовим стосовно кореляції з провинною виступає слово *гріх*, яке має великий перелік асоціатив. Окрім того, за рахунок генералізаторів (*всі; усі; кожную*, форми множини тощо) текст відкритий для суб'єктивної об'єктивації – він легко наповнюється власним змістом. Через відповідну семантику з провинною корелюють і предикати: *прогнівив, образив, жалкую, винним з'являюсь, маю волю каятися, зі сльозами молю, прости, звільни, визнає*. У молитві наявне типове для сакральних текстів протиставлення *я – Ти*, що обтяжене важливими доктринальними змістами. Майже всі форми особових займенників, які походять від *я*, мають негативну конотацію: *мої гріхи, життя мого* (грішного), *ближнього мого образив* тощо; водночас форми, утворені від *Ти*, асоціативно взаємодіють виключно з позитивом: *сповідаю Тобі, молю Тебе, винним з'являюся перед Тобою, милосердям Твоїм, Ти Благий і Чоловіколюбний*.

Це протистояння підтримується й атрибутивними елементами: Бог, Творець – *хвальний, поклоняємий, Благий, Чоловіколюбний*. Висока позитивна оцінка виступає важливим чинником формування позитивної установки й відкритості до сприйняття православної християнської догми. Окрім того, семантично активуються всі канали сприйняття інформації – отже, задіяний режим переважання.

Щодо синтаксичної організації молитви варто вказати, що емоційний синтаксис заявляє про себе насамперед у кінцевій частині молитви. Увесь попередній текст являє собою одне величезне речення, стосовно якого доречно говорити про сугестивний синтаксис. Підстави для цього були окреслені вище.

У свою чергу, емоційний синтаксис у молитві презентується сегментованими другим і третім реченнями.

Фразові дискрети принципово відрізняються від попередньої частини, об'єднаної інтонацією перерахування, що мотивує емоційну нейтральність. Вони вказують на хвилювання, щирість каяття, які цілком відповідають емотивній кореляції з провинною. Семантико-синтаксична функціональність підсилюється й специфічною предикативністю, на яку вже було вказано: всі згадані конструкції, що асоціативно корелюють із актом каяття, зосереджені саме в цій частині молитви. Водночас і в цих реченнях наявні дві групи асоціатив, що акцентують усвідомлення провини (*жалкую, винним з'являюся, маю волю каятися, покійно зі сльозами молю*) та милосердність Бога (*милосердям Твоїм прости, звільни, Ти Благий і Чоловіколюбний*). Каузальний характер останнього речення, експліцитно виражений сполучником *бо*. Канонічно звичаєвістю семантики така каузація маскує експліцитну причинність (прости і звільни гріхи – я ж визнаю їх). На наше переконання, саме її сугестивний потенціал потужніший за попередній тип причинно-наслідкового зв'язку. Латентна каузальність закріплює модель діяльнісного реагування, що легко репродукується. Водночас вона має глибоку світоглядну аргументацію, принципову у рамках доктрини. Отже, вона апелює як до свідомого, так і підсвідомого сприйняття.

Аналіз текстової композиції молитви виявив структуру з трьох частин. Кожна з частин закріплена синтаксично – одним реченням. Тематично й функціонально молитва корелює з жанром сповіді, який має надзвичайно високий рівень емотивної кореляції. Власне, саме емоційний стан вірянина сакралізує сповідь. Текстовий рівень аналізу дозволяє виділити акцентовані предикати початкових і кінцевих позицій, що утворюють інтертекст: *сповідаю, прогнівив і образив, жалкую, молю, визнає*, що цілком відповідає емотивній кореляції з провинною.

Отже, аналіз вербальних засобів стосовно емотивної кореляції як сугестивного механізму в *Молитві щоденного сповідання гріхів* виявив, що емоційно текст корелює з відчуттям провини, яка діяльнісно реалізується через вибачення і зрощується з плачем, як формою реагування. Найрізноматніші форми вербалізації концепта *гріх*, що має жорстку конфесійну детермінацію, виконують функцію універсальних активаторів емоції провини. Ця емотивна кореляція підтримується як на свідомому рівні, так і латентно.

Відповідно до теорії диференційованих емоцій (К. Ізард), переживання провини демонструє ефект притягання, бо фіксує увагу індивіда: вона ніби прикута до джерела провини. Як було з'ясовано, відчуття провини сприяє особливій активності розуму, що постійно повертається до думок про різні аспекти винуватості: причини, обставини, форми реагування, відповідальності, розвиток стосунків, обтяжених провинною тощо. Без каяття чи виправдання звільнення від цих думок не настає. Тому вибір емотивної кореляції молитовних текстів із провинною постає глибоко мотивованим, адже переживання провини більшою мірою ніж страх покарання впливає на совість, тобто має потужніший програмуючий потенціал.

Збереглися численні висловлювання отців церкви про важливість каяття. Вони підкріплюються й психологічними дослідженнями. Було помічено, що переживання страху змушує тікати від джерела страху, дистанціюватись на безпечну відстань. Провина прив'язує й примушує розбиратись. Ця особливість своєрідно відбилась у деяких молитвах, які фіксують багаторазовість повернення до стану каяття: *"До Тебе, Пречистої Божої*

Матері, я, припадаючи, молюся: *Ти знаєш, Царице, як я безперестанно зрїшаю і прогнівляю Сина Твого і Бога мого. І хоч багаторазово каюся, але неправедним виявляюся перед Богом, і знову зі страхом каюся, і відразу знову те ж саме роблю: невже Господь уразить мене? Знаючи про те, Владичице моя Богородице, що я цілком гидуся злими моїми ділами і всіма думками люблю закон Бога мого, але не знаю, Пречиста Царице, чому доброго не роблю, а зле, якого не хочу, роблю...*" (Молитва 9-та, Петра Студита до Пресвятої Богородиці) [6, с. 41].

З приводу подібної моделі реагування К. Ізард зазначає: "Почуття відповідальності є ядром структури совісті, воно зорієнтоване на усвідомлення провини і водночас сприяє вибору такого стилю поведінки, який знижує вірогідність інтенсивного переживання провини" [5, с. 370]. Отже, саме відчуття провини дозволяє досягти трансформації морально-етичних норм індивіда без форм важкого тиску на психічні структури.

Усвідомлення жертви Ісуса Христа пролонгує муки совісті до моменту смерті самої особи й присутньо не дозволяє ніколи й ні за яку ціну остаточно бути звільненим від почуття провини: "Знаю, що ради моїх гріхів від невимовного чоловіколюбства Кров Свою пролито на хресті зволив Ти, яку я, окаяний і невдячний, дотепер скверними моїми ділами зневажав і ні в що не ставив" [1, с. 60]. Акцентування власної гріховності й кореляція з емоцією провини властиві молитвам св. Іоана Золотоустого: "Господи неба і землі, пом'яни мене, грішного, мерзенного і нечистого раба Твого, в Царстві Твоєму" [6, с. 38]; Іоана Дамаскіна: "Суду Твого, Господи, я боюся і нескінченної муки, зло ж робити не перестаю і завжди прогнівляю Тебе" [6, с. 44]; св. Іларіона: "Не залиш нас, хоч ще й далі блудимо; не відкинь нас, хоч ще й далі грішимо перед Тобою, як ті новопридані раби, що нічим не догоджають господареві своєму" [6, с. 12]; Симеона – Нового Богослова: "Від скверних уст, від мерзенного серця, від нечистого язика, від оскверненої душі прийми блаження, Христе мій, і не відкинь ні слів моїх, ні благань, ані зухвальства" [6, с. 357]; Василя Великого: "Знаю, Господи, що я недостойно причащаюся Пречистого Твого Тіла і дорогоцінної Твоєї Крови, і винний я, і в осуд для себе їм і п'ю, не розважаючи про Тіло і Кров Твою, Христа і Бога мого" [6, с. 12]; св. Макарія Великого: "Будь же милостивий до мене грішного, бо я не маю ніякого доброго діла. Віднови пропашу мою душу, що осквернилася безліччю гріхів, і відкинь від мене помисел лукавий видимого цього життя... Очисти, Боже, очисти безліч моїх гріхів. Благоволі, Господи, звільнити мене від тенет диявольських, спаси ..." [6, с. 35] та інших святих отців.

У межах православного богослов'я немає жодного конфлікту між святістю й акцентуванням власної гріховності. Святитель Ігнатій Брянчанінов указував: "Усі святі визнавали себе негідними Бога: цим засвідчували вони і свою гідність, що твориться смиренністю" [7, с. 184]. Він же писав: "Початок звернення до Христа полягає в усвідомленні своєї гріховності, свого падіння; від такого погляду на себе людина визнає потребу в Спасителі й приходить до Христа через смиренність, віру й каяття" (IV, 227). "Хто не визнає своєї гріховності, свого падіння, своєї погібелі не може прийняти Христа, не може увірувати в Христа, не може бути християнином. Навіщо Христос тому, хто сам і розумний, і добродійний, хто задоволений собою, хто визнає себе гідним усіх нагород земних і небесних?" (IV, 378) [7, с. 203].

Тож, зважаючи на світоглядну вагомість і частотність кореляції з провинною, її наявність у молитовному доробку отців церкви, які, присутньо, заклали підґрунтя молитовного канону, можна зробити висновок, що стосовно емотивної кореляції відчуття провини мотивує молитву як комунікативний дискурс.

Варто зазначити, що молитва вже у старозавітні часи почала прирівнюватись до жертви й у такому контексті була засвоєна й Новим Завітом. У Молитві 4-ій св. Макарія Великого читаємо: "Що Тобі принесу? Або чим Тобі віддячу, Великодаровитий, Безсмертний Царю, Щедрий і Чоловіколюбний Господи" [6, с. 35]. Цей аспект вербалізують наявні чи не в кожній молитві прохання про прощення та милосердя: "Пресвятая Троице, помилуй нас! Господи, будь милостивий до гріхів наших! Владико, прости беззаконня наш" [4, с. 65]; "І прости нам провини наш, як і ми прощаємо винуватцям нашим" [4, с. 65]; "пожалій мене, Ти, що добровільно розп'явся" [6, с. 12]; "Спасителю, молю, спаси мене з благодаті Твоєї" [6, с. 18]; "Святий ангеле... не покидай мене грішного і не відступи від мене за нестриманість мою" [6, с. 19], предикати каяття (Пс. 50, 142, молитви покаяння, сповідь гріхів тощо): "Жалію про всі ці гріхи свої, і стою винним перед Тобою, Богом моїм... І в усьому каюся перед Тобою" [4, с. 71]; "прости мені все, чим образив я тебе за всі дні життя мого" [6, с. 19], формули подяки: "Дякую Тобі, Господи Боже мій, що Ти не відкинув мене, грішного... Дякую Тобі, що сподобив мене, недостойного, причаститися" [4, с. 68]; "Дякуємо Тобі, що не погубив нас з нашими гріхами" [6, с. 16], формули хвали, прославляння, оспівування й висловлення любові: "оспівую Твоє невимовне довготерпіння, величаю незбагненне приниження, славлю Твою безмірну милість, поклоняюся пречистим страстям Твоїм і з любов'ю, цілюючи рани Твої, взиваю: помилуй мене грішного" [1, с. 63]; "Оспівуючи благодать Твою, Владичице, молю Тебе" [6, с. 16]; "Тебе я щиро славлю нині, і повсякчас, і на віки віків" [6, с. 14]; "Благословляємо Тебе, Небесний Боже і Милосердний Господи, за те, що виявляєш на нас повсякчас безліч великих, недосяжних, славних діл Своїх" [6, с. 15]; "Ти благословенний єси навіки" [6, с. 40] тощо. Цей комплекс засобів вербалізації відчуття провини (прохання про прощення; каяття; подяка; висловлення любові) відповідає прийнятим у спілкуванні етикетним нормам, які регулюють конфліктні ситуації й трансформують їх у бік злагоди. Підтримані енергією глибокого емоційного реагування, з позицій сугестивного впливу, молитви, позначені емотивною кореляцією з провинною, сприяють звільненню від деструктивних переживань і відновлюють емоційний баланс.

1. Акафістник. Т. 1. – К., 2007; 2. Вина // Словарь библейских образов: Энциклопедическое исследование образов, символов, основных тем, метафор, речевых оборотов и литературных стилей Библии. – СПб., 2005; 3. Евхологон або Требник цебто Чини Святих Таїнств, Благословення, Освячення та інші Церковні Моління на різні потреби. – Вінніпег, 1954. – Ч.; 4. Евхологон або Требник цебто Чини Святих Таїнств, Благословення, Освячення та інші Церковні Моління на різні потреби. – Вінніпег, 1960. – Ч.; 5. Ізард К. Психология эмоций. – СПб., 1999; 6. Молитовник. – К., 2009; 7. Осипов А.И. Путь разума в поисках истины. (Основное богословие.) – М., 1997; 8. Святі отці про молитву та духовну тверезість. – Львів, 2007.